Turkish Studies CUDES 2019

Volume 14 Issue 5, 2019, p. 81-92
DOI: 10.29228/TurkishStudies.22987
ISSN: 1308-2140
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 10.05.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 10.08.2019

✍ *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (24.05.2019)-Referee 2 (31.05.2019)- Referee 3 (24.07.2019)

This article was checked by iThenticate.

İNANÇ SİSTEMİ TEMELİNDE GAGAUZLAR'DA ÖLÜM VE CENAZE

*Hüseyin Nihat GÜNEŞ**

ÖZ

Kişisel gelişimin hangi noktasında olunursa olunsun ölüm olgusu, insanın, bireysel olarak başa çıkmakta en çok zorlandığı gerçekliktir. Bu noktada insan; toplumsallığa ve toplumsallığın oluşmasında en önemli etkenlerden olan inanç unsurlarına her zamankinden fazla ihtiyaç duyar. Toplumlar, bütünlükçü bir anlam ilişkisi çerçevesinde bir araya getirdiği inanışlar aracılığıyla ölüm olgusuna dair ortak bir kavrayış meydana getirir. Böylece birey, ait hissettiği topluluğun desteğiyle ölüm korkusunun üstesinden gelmeye çalışır. Cenaze törenleri ise bir toplumun ölüm olgusuna ilişkin yarattığı kavrayışa temel olan bileşenleri somut göstergelere dönüştürür. Bir toplumun cenaze kültürünü izleyerek onu meydana getiren inanışları ve kaynaklarını tespit edebilme şansı buluruz. Gagauz toplumunda ölüm olgusunun anlamı, tek bir inanç sisteminden beslenmez. Ölüme yüklenen anlamın bileşenlerinde; Hristiyanlık inancı kadar Şaman kültürü ve İslam diniyle ortaklaşan kodlar tespit etmek mümkündür. Elbette ki inanç sistemleri açısından da ölüm olgusu bağlamında ortaklaşan noktalar mevcuttur. Ancak Gagauz kültürü açısından ölümün anlamının, daha çok tarihsel bir deneyimin ürünü olarak şekillendiği söylenebilir. Bu deneyim içerisinde dinamik bir toplumsal etkileşim sürecinin etkisi büyüktür. Bu çalışmada, kökleri Orta Asya'ya dayanan, Anadolu Selçukluları'yla tarihsel bir geçmişi olan ancak Hristiyan Balkan kültürü içinde gelişen bir topluluk olarak Gagauzlar'ın, ölüm ve cenaze kültürü incelenmiştir. Yöntem olarak literatür taramasının yanı sıra Gagauz Özerk Yeri'nde yaşayan 7 kadınla yapılan görüşmelerin kayıtlarından faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gagauzlar, Ölüm, Cenaze.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, E-posta: hngunes@beu.edu.tr

DEATH AND FUNERAL IN GAGAUZES BASED ON BELIEF SYSTEM

ABSTRACT

Regardless of at which stage of personal development, the fact of death is the reality in which man is most challenged to cope individually. At this point, humankind needs more than ever the elements of faith, which are the most important factors in the formation of sociality and sociality. Communities bring together a common understanding of the phenomenon of death through the beliefs that they bring together in a holistic sense of meaning. Thus, the individual tries to overcome the fear of death by the support of the community he belongs to. Funeral ceremonies turn the components that are the basis of the understanding of death into concrete indicators. We have a chance to determine the beliefs and resources of a society by following the funeral culture. The meaning of the phenomenon of death in the Gagauz community is not fed by a single belief system. In the components of meaning loaded to death; It is possible to identify codes that are in common with the Shaman culture and Islamic religion as well as Christian faith. There are, of course, common points of belief systems in the context of the phenomenon of death. However, for the Gagauz culture, it can be said that the meaning of death is shaped as the product of a historical experience. In this experience, a dynamic social interaction process has a great impact. In this study, the death and funeral culture of the Gagauz people, whose roots are based on Central Asia and have a historical background with the Anatolian Seljuks, but developed within the Christian Balkan culture, have been studied. In addition to the literature review, the records of interviews with 7 women living in Gagauz Autonomous Region were used.

STRUCTURED ABSTRACT

Regardless of at which personal development stage, the fact of death is the reality in which man is most challenged to cope individually. At this point human; it needs more than ever the elements of faith, which are the most important factors in the formation of sociality and sociality. Communities bring together a common understanding of the phenomenon of death through the beliefs that they bring together in a holistic sense of meaning. Thus, the individual tries to overcome the fear of death by the support of the community he belongs to. Funeral ceremonies turn the components that are the basis of the understanding of death to concrete indicators. We have a chance to determine the beliefs and resources of a society by following the funeral culture. In this study, the death and funeral culture of the Gagauz people, whose roots are based on Central Asia and have a historical background with the Anatolian Seljuks, but developed within the Christian Balkan culture, have been studied. In addition to the literature review, the records of interviews with 7 women living in Gagauz Autonomous Region were used. It is understandable that the signs seen as heralding death contain unknowns just like death itself. For this reason, animal behavior, dreams and nightmares that have not

been given meaning throughout history, as well as natural phenomena and diseases that could not be brought to scientific explanation have been at the top of these signs. On the one hand, the Gagauz society, which carries the traditional legacy of Turkish communities, and has lived with the Slavic communities throughout history, has a rich cultural genetics in terms of such beliefs with the contribution of Christianity and Christianized pagan traditions due to its belief system. It is believed that some animals such as black cats, winged ants, carrots, magpie birds are heralds of death, and sieve, soup, salt, bread, sour dough are not let out from the house after sunset. The desire to have preliminary knowledge of the time of death is the result of fear of death. This fear tends to be prudent against death. For the people who lived without scientific knowledge until the last century, the effort to avoid or keep away from death was shaped on the basis of beliefs. According to Gagauz society, there are behaviors that should or should not be done in order to avoid a new death during and after the death. For example, not sitting in the chair where the coffin is placed, immediately after lifting the coffin, sweeping the place of the bed while the dead bed is being lifted, smoking and placing stones are some of them. Whether it is a shaman or pagan or monotheistic religion, every society puts death on the basis of the life-death-other world relationship defined by this belief system, and tries to give meaning to it and get away from the fear it creates. The meaning formed around the life-death-other world chain expresses the inability to accept the fact that humankind's relationship with this world and his loved ones has come to an end, a desperation in this context and a search for hope in the end. Therefore, nothing is done as if it is not finished, in the ongoing process, the individual (dying) does not encounter bad situations, the soul continues to take action to achieve peace. For the Gagauz community, death is the beginning of a journey that will take place in the presence of Allah's will and the angels he appoints. Although Allah determined how long a person would live and when he would die, the belief that death would be realized by the angels of Allah caused the mythological conception of these angels in Gagauz. Imaginary beings such as Cuma, Rusalli, Tepegöz or Tılsım are the products of these imaginations. On the other hand, according to the Gagauz, only those who are loved by Allah die. This belief also means that true death will not occur for some people, according to the Gagauz, such fate awaits sinners. Even if they die physically, they become an Obur (Ghost) in the grave. No one wants their loved ones to be sinful and suffer in return. Therefore, they tend to make the last contribution they can make in order to take their loved ones on a peaceful journey. The Gagauz people try to create an opportunity for the dying to confess by calling the clergy home if the signs of death are strong. This contribution is tried to be strengthened through a series of spiritual support rituals provided by both first-degree relatives and community members invited to the home. Funeral ceremonies are carried out with a strong respect and social participation. Thus, a sense of trust and togetherness is tried to be created for other members of society who will experience the reality of death. This feeling is reinforced by a number of activities to be realized in the post-death period. In this context, although the mourning process in the Gagauz society is generally forty days, but it may extend up to three, six months or one year, depending on the degree of closeness of the deceased, the village or urban culture. The meaning of

the phenomenon of death in the Gagauz community is not fed by a single belief system. In the components of meaning loaded to death; It is possible to identify codes that are in common with Shaman culture and Islamic religion as well as Christian faith. There are, of course, common points of belief systems in the context of the phenomenon of death. However, for the Gagauz culture, it can be said that the meaning of death is shaped as the product of a historical experience. In this experience, a dynamic social interaction process has a great impact.

Keywords: Gagauzes, Death, Funeral.

Giriş

Ölüm olgusu, insan hayatının en çelişkili yanıdır; romantize edilemeyecek kadar gerçek, rasyonalize edilemeyecek kadar trajiktir. İnsanın, ne aklıyla ne duygusuyla baş edemediği, bu nedenle çoğunlukla göz ardı etmeye meylettiği bir sondur. Diğer taraftan ölüm, insanın tamamıyla kaçınabileceği bir gerçek değildir. Çünkü ölüm, ironik biçimde, yaşamla anlamsal bir bağ ilişkisi içindedir. Yaşamın değeri ve anlamı, ölümle kurulan ilişkide gizlidir. Yaşamın nasıl sürdürüleceği, ölüm gerçeği göz önünde tutularak belirlenebilir. O nedenle insan, tarih boyunca ölüme, yaşam kadar önemli bir değer katma arayışı içinde olmuştur. Gerek teolojik gerekse felsefi anlamda ölümü anlamlandırmaya yönelik girişimler, özünde, insanı rahatlatma maksatlıdır denilebilir. Mesele rahatlamaksa, Epiküros'un (2014:95), "ölümden korkmak anlamsızdır, çünkü yaşadığımız sürece ölüm yoktur, ölüm geldiğinde ise artık biz yokuz" yaklaşımı en kullanışlı olabilir. Onun takipçisi olan Lukretius'un, doğumdan önceki yokluğun; kötülüğün ve korkunun nesnesi olamayacağı kabulünden hareketle ölümle gelen yokluğun bu durumdan farklı olmayacağı düşüncesi de (Çakmak, 2018:364) benzer bir etkiyi yaratabilir.

Yaşama sıkı sıkıya bağlılıktan kaynaklanan, ölüme anlam yükleme arayışı, çoğunlukla onu, yaşamın başka bir boyutu olarak algılamaya yöneltmiştir. Malinowski'ye göre (1990:42), ilkel, belki de insanda ve hayvanda ortak olan derindeki bazı içgüdüler nedeniyle, ölüm karşısında büyük korku duyar ve onu bir son olarak kabul etmek istemez, kesin bir bitişi, yok olmayı düşünmeye dayanamaz. Ruh ve ruhsal var olma düşüncesi, ruhun sürekliliğine ve ölümden sonraki yaşama ilişkin avutucu inanca varır. Dinsel inanışların, insan üzerindeki ikna edici gücü belki de bu evrensel ihtiyacın bir sonucudur. Her inanç sisteminde farklı olsa da ölüm, yeni bir hayat için bir başlangıç noktasıdır. Bu düşünce, insanı sakinleştirerek yaşama odaklanması için fırsat yaratır. Ölümle başlayan yaşamın varlığına olan inanç bazen öyle bir noktaya varır ki yaşamın bizzat kendisini bile değersizleştirebilir. Bu noktada yaşam, ölümle başlayan daha görkemli bir yaşam için sadece bir hazırlık safhası olarak algılanır.

Ölüme dair inanç temelli destekler, felsefi olanlardan daha geniş bir etki alanına sahiptir. Çünkü felsefi etkinlik bireysel, dinsel etkinlik kolektif nitelik taşır. Din, bireyin toplumla ilişkisine göndermede bulunarak mensubiyet şuuru, birlik hissi ve grup bilinci (Freyer, 1964:10) yaratır. Böylece bireye, tek başına üstesinden gelebileceğine inanmadığı tüm belirsizlikler için güven duygusu aşılar. İnanç sistemleri, her ne kadar ölümü, ikna edici anlamsal bir çerçeveye oturtsa da ölümden kaynaklı insan zihninde oluşan; belirsizlik korkusu, bedeni kaybetme ve yok olma korkusu, acı duyma korkusu, yalnızlık korkusu, yakınlarını kaybetme korkusu, denetimi kaybetme korkusu, kimlik duygusunu kaybetme duygusu, gerileme korkusu ve ölüm sonrası cezalandırma korkusunu (Karakuş ve ark., 2012: 51-52) bütünüyle ortadan kaldıramaz. Ölüm, yakın bir ihtimal olarak belirdiğinde tüm bu korkular, inançtan bağımsız olarak harekete geçecektir. Ölümle yüz yüze gelen birey, korku ve üzüntü içindeyken, kendi gücüne dayanacak durumda değildir. Burada işin içine grup girer. Felaketten etkilenmemiş, metafizik ikilemle ruhsal bakımdan parçalanmamış olan öteki üyeler, krize dinin öngördüğü ilkeler çerçevesinde tepki gösterebilirler. Böylece, yatıştırıcı dini törenlerle, felakete

uğramış kişiye avuntu getirirler (Malinowski,1990:52). Cenaze törenlerinin mitik çerçevesi bu anlamda kolaylaştırıcı bir işleve sahiptir. Bu törenler, doğrudan ölen veya ölmekte olan kişiye fayda sağlayamasa da ölümün acısından en çok etkilenen yakın çevre için sakinleştirici bir görev üstlenir. Ölenin yakınları, cenaze etkinliğinin şimdi sevdiği için zamanı gelince de kendisi için bu işlevi yerine getireceğinin bilinciyle sürece tabi olur.

Her toplum, tabi olduğu inanç sistemi çerçevesinde kendi ölüm ve cenaze kültürünü yaratmıştır. Bu kültür, inanç sisteminden bağımsız olarak her bireyin ihtiyaç duyacağı duyguyu yaratması bakımından kültürler üstü bir talep görebilir. Başka bir deyişle insanlar, toplumlar arası etkileşim yoluyla ölüm-cenaze kültürünün kendilerine iyi geleceğini düşündüğü yönlerinden faydalanmaya müsaittir. Bu nedenle farklı coğrafya ve inanç sistemlerinde oluşan geleneklerin hızla yayılması ve ortaklaşması muhtemeldir. Şaman kültüründen etkilenen Orta Asya Türkleri, Balkanlar'da yaşayan Hristiyan topluluklar ve İslam dininin belirleyici olduğu Anadolu coğrafyasında aynı geleneklerin sürdürülüyor oluşu bu durumla ilgilidir. Kökleri Orta Asya'ya dayanan, Anadolu Selçukluları'yla tarihsel bir geçmişi olan ancak Hristiyan Balkan kültürü içinde gelişen bir topluluk olarak Gagauzlar'ın, ölüm ve cenaze kültürünün, zengin bir içeriğe ve karmaşık bir temele sahip olduğu tahmin edilebilir. Gagauzlar'ın ölüm ve cenaze kültürüne ilişkin inanış ve ritüellerin çeşitliliği ise bireyin, tek bir inanç sistemiyle tatmin edilemeyen korkusu ve ilgisinin sonucu olarak değerlendirilebilir.

Ölüm Öncesi

Ön Belirtiler

İnsanoğlu, öteki dünya inancı ne olursa olsun bu dünyadaki yaşamının sonu anlamına gelen ölüm gerçeğiyle baş edebilmek için çeşitli arayışlar içinde olmuş, bilinçaltında yer eden bu korkunun üstesinden gelebilmek adına en azından onun zamanını öngörebilme arzusu taşımıştır. Geleceği bilebilmeye yönelik bu girişimde; vücuttaki fiziksel ve ruhsal değişiklikler ve doğa olaylarından, hayvanların davranışları ve görülen rüyalara dek birçok işaret, ölçüt olarak kullanılmıştır (Örnek, 2000:209). Ölümün habercisi olarak görülen işaretlerin de tıpkı ölümün kendisi gibi bilinmezlikler içermesi anlaşılır bir durumdur. Bu nedenle tarih boyunca anlam verilemeyen hayvan davranışları, rüya ve kâbusların yanı sıra bilimsel açıklama getirilememiş doğa olayları ve hastalıklar bu işaretlerin başında gelmiştir. Bir taraftan Türk topluluklarının geleneksel mirasını taşıyan diğer taraftan tarih boyunca Slav topluluklarıyla içli dışlı yaşayan Gagauz toplumu, tabi olduğu inanç sistemi gereği Hristiyanlık ve Hristiyanlaşmış pagan geleneklerinin de katkısıyla bu tür inanışlar noktasında zengin bir kültürel genetiğe sahiptir.

Şaman kültürünün bariz etkisiyle Türk topluluklarının geleneklerinde doğa unsurları ve özellikle hayvan mitleri önemli yer tutar. Bu nedenle hayvan figürleri ve davranışlarının ölümle ilişkilendirilmesi yaygın bir durumdur. Örneğin; Tatarlar'da, köpeğin yere bakarak uluması, bir evin üzerinde baykuşun veya kuzgunun ötmesi (Çetin, 2008:156), Sivas'ta kurdun gece uluması, baykuşun gece ötüşü (Muratoğlu ve Ark. 1996: 51) ölümün bir işareti olarak görülmektedir. Bunlardan başka evcil hayvanlardan kedi, at, koyun, keçi, inek ve öküz, yabani hayvanlardan; tilki, kurt, çakal, yarasa, yılan, kümes hayvanlarından; tavuk, kaz ile yabani kuşlardan; karga ve leyleğin kimi davranışları ve bağırmalarıyla ölüm habercisi olarak kabul edilirler (Eroğlu, 2008:234). Gagauz toplumunun ölüme dair inanışları da birçok noktada Türk topluluklarının gelenekleriyle benzerlik gösterir. Mesela kara kedinin, kanatlı karıncanın, karakarganın, saksığan kuşu gibi bazı hayvanların ölümün habercisi olduklarına inanılır. Köpeğin uluması daima kötü habere, sık sık uluması; birkaç gece uzun süre, aralıksız uluması, baykuşun, bir evin üzerinde durması, bir evden bir eve uçuşması, evin etrafında herhangi bir yere konması, evin saçağına tüneyip ötmesi, bir insanın gözlerine çok derinden bakması ölüme işaret olarak kabul edilir (Dinç, 2004:90).

Halk kültüründe eşyalara insan yaşamına ilişkin anlamlar yüklemek oldukça yaygındır. Örneğin; Türklerde erkeğin, evin direği sayılmasından hareketle evin tavanını destekleyen hatılın

kırılıp düşmesinin, evin erkeğinin ölümüne yorumlanması bu tür bir anlam ilişkisi içerir. Yanan ocağın uluması, saat camının veya aynanın kırılması, evde birinin akşamüstü ayna ile oynaması, evin yanındaki kayın ağacının birdenbire kırılması, mezarda bir ağacın kırılması, omuz damarının atması, birinin eve boş kovalar ile girmesi, gece yarısı sanki ağaç kesiyorlar gibi bir ses duyulması, eşyalarla ölüm arasında kurulan ilişkinin farklı örnekleridir (Çetin, 2008:156). Benzer şekilde, Van ve çevresinde eşiğe süpürge bırakılması veya eşiğe oturulması (Eren, 2012:260), Divriği'de gece evden kara kazan verilmesi (Kalafat, 2007:339) ölümüne davetiye çıkarmak olarak algılanır. Gagauz Türkleri'nde de aynı inançla, gün battıktan sonra evden, elek, çorba, tuz, ekmek, ekşi hamur verilmez (Dinç, 2004:90). Yine Türk kültüründeki inanışlara uygun olarak Gagauzlar için; tavan, direk, dolap çitirdaması, gıcırdaması çatlaması ve kırılması, kapının gece çalınması, uğursuzluğun ve ölümün habercisi anlamına gelmektedir (Perçemli, 2011:152). Diğer taraftan ikonanın düşmesinin ölümün belirtisi olarak görülmesi (Iusumbeli, 2008:180) de Hristiyanlık inancından kaynaklanan bir düşünce olarak varlığını korumaktadır.

Doğa olaylarının ölümle ilişkilendirilmesi de Pagan ve Şaman inançlarından başlayarak birçok kültürde yer etmiş bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıldız kayması görülünce birinin öleceğine inanılması, kuyruklu yıldızın görülmesi durumunda bunun, ölümün çok olacağı biçiminde yorumlanması (Ersoy, 2002:91-94, Polat, 2003:166, Kalafat, 2005:75) bu eğilimin en yaygın örneklerindendir. Gagauz toplumunda da yıldızlarla ilgili bu tür anlamlandırmalar aynı haliyle varlığını korumaktadır. Ay ve Güneş'in hareketleri de çoğu zaman ölümle ilişkilendirilmiştir. Örneğin; Ağrı'da gündüzleri ay doğarsa, o gün bir uğursuzluk olacağına, çevreden birinin öleceğine inanılırken (Ercan, 2006:73) Kars çevresinde, güneşin batma saatlerinde uyumak iyi sayılmamaktadır. Bu saatlerde günün eşine kavuştuğu düşünülerek uyuyan varsa, uyandırılır, uyandırılmayanların veya kalkmayanların öleceğine inanılır (Ercan, 2006:73). Gagauzlar, ayın ve güneşin tutulmasını korku verici bulmakta ve felâketin geleceğinin belirtisi olarak görmektedir (Perçemli, 2011:154). Eğer ay ve güneş tutulmasından sonra aydınlık olursa iyi, karanlık olursa insanlık için bir felaket olacağına inanılmaktadır. Gagauzlar arasında, göğün kızarması kanın dökülmesinin; gök gürlemesi, şimşek çakması ise ölümün habercisi olarak algılanır ve sürekli fırtına ve şimşek görülmesi, birisinin asılarak öldüğü ya da öldürüldüğü şeklinde yorumlanır (Dinç, 2004:91). Diğer taraftan, Gagauzlar inançlarına göre şimşek, Aziz İliya'nın şeytana karşı attığı oktur ve şimşek çarpması sonucu ölen kişi günahkâr sayılır ve bu yere bir haç dikilir (Ercan, 2006:74).

Kaçınmalar

Ölümün zamanı hakkında ön bilgi sahibi olma arzusu, ölümünden duyulan korkunun bir sonucudur. Bu korku insanı, ölüme karşı tedbirli olma eğilimine sokar. Yakın yüzyıla kadar bilimsel bilgidен yoksun yaşamış insan toplulukları açısından ölümünden sakınma ya da onu uzak tutma çabası, inanışlar temelinde şekillenmiştir. Bu inanışlar, zaman içinde günlük yaşam için açıklayıcı birer kılavuz halini almıştır. Örneğin, Türk topluluklarında ve Anadolu'da yaygın biçimde yer etmiş *Albastı* ya da *Alkarısı* inanışı bu duruma çarpıcı bir örnek sayılabilir. Dişil bir şeytanın/cinin yeni doğum yapmış kadına ve çocuğuna musallat oluşu olarak nitelendirilmesini ifade eden bu inanışa karşın modern tıp, lohusanın göstermiş olduğu bu semptomların doğumun hemen ardından gelişen ve postpartum sendromu olarak adlandırılan psikolojik bir rahatsızlıktan kaynaklandığını tespit edebilmiştir (Kılıç&Eser, 2018:33-34). Bugün hala bu bilginin ulaşamadığı yerlerde, yeni doğum yapmış annenin olası bir ölümünden kaçınmak üzere suların ağzını kapatmak, yorgana, yatağa iğne saplamak gibi bilimsel hiçbir gerçekliği olmayan uygulamalardan medet umulmaktadır.

Ölümünden kaçınma eğilimi Anadolu'da; ölüyü yıkadıktan sonra yıkamada kullanılan suyun ısıtıldığı kazanları ters çevirme, mahallede ölen olduğunda o mahalledeki su dolu kapları boşaltma, ölü evden götürülürken ağırlığı da gitsin diye ardından su dökme, ölü yıkanırken yatağını toplayıp yerine bir taş koyma, ölünün ayakkabısını sokağın bir köşesine bırakma, gece mezar başında ateş yakma, cenaze yıkanırken ağırlık basmasını diye uyuyan kimseleri uyandırma (Candan, 2006: 433 -

435) gibi inanç temelli davranışlara dönüşmüştür. Bu tür inanışlar, farklı deneyimler ve çeşitli inanç ve kültür sistemleriyle kurulan etkileşimler neticesinde bölgelere göre çeşitlenmiştir. Muğla yöresinde, ölünün yıkandığı tenişir tahtasına üç gün süreyle bir bardak su ve bir parça ekmek koymanın (Durdu&Durdu, 1998: 82-83), Kandıra'nın bazı köylerinde; bardak ya da ayna gibi cam bir eşyanın kırılmasının (Altun, 2004:320) ölümü uzak tutacağı düşünülmüştür.

Ölümü uzak tutmaya yönelik inanışlar kadar ölümden sakınmaya yönelik tedbirler de birer kültür unsuru olarak toplum yaşamına yerleşmiştir. Diğerleri gibi korkuya dayalı bu eğilim, bir davranış gerçekleştirmeden ziyade gerçekleştirilmeme şeklinde vuku bulmaktadır. Makedonya Müslümanlarının bu bağlamda, Salı günleri çamaşır yıkama ve tırnak kesme davranışından kaçınması (Nureddin&Domazet, 2017:20), Kırgız Türkleri'nde, ev sahibinin ölünün çıktığı evin kapısını kapatmaması (Kalafat, 1996:92), Prizren'de bir cenazenin defni sırasında toprak atılırken küreğin elden ele dolaştırılmaması (Eroğlu, 2008:239) bu tür kaçınmalardır.

Gagauzlar'ın ölümden kaçınma davranışları Türk kültüründeki örneklerle benzerlikler gösterir. Gagauzlar, gün battıktan soma evden bir şey verilmesini uğursuzluk sayarlar. Bu nedenle gün battıktan sonra, Pazartesi günleri ve evde bir bebek olduğunda evden özellikle; elek, çorba, tuz, ekmek, ekşi hamur verilmez. Bu tür eşyaların verilmesi uğursuzluğun yanı sıra ölüme davet şeklinde de algılanır (Dinç, 2004:93). Hayvan davranışlarının bazılarını ölümlle ilişkilendiren Gagauzlar arasında, köpeğin ölüme işaret ettiği zamanlarda kovulması ve taşlanması veya "gelecekler, başına gelsin" temennisinde bulunulmasının, ölüm meleğinin kötülüklerini bertaraf etmeye, onun yapması gereken vazifesini engellemeye yarayacağı düşünülür (İusumbeli, 2008:180). Ayna kırıldığı zaman parçaları hemen toplanıp dışarı atılmalıdır. Kırık ayna asla kullanılmaz.

Gagauzlar'a göre ölüm hadisesi sırası ve sonrasında da yeni bir ölümden kaçınmak için yapılması ya da yapılmaması gereken davranışlar vardır. Örneğin, tabutun konulduğu sandalyeye tabut kaldırıldıktan hemen sonra birisi oturmamalıdır. Ölü yatağı kaldırılırken yatağın yeri süpürülmeli, tütsülenmeli ve taş konulmalıdır. Ölünün yatağının bulunduğu yerde kırk gün kimse yatmamalıdır. Birçok Türk topluluğunda ve Anadolu'da yapılabilen benzer biçimde ölü yıkandıktan sonra, su ısıtılan kazan dokuz gün ters çevrili olarak durmalı, ölünün yıkandığı tekne kullanılmamalı, kapalı ve kırk gün ters çevrili halde bekletilmelidir. Ölünün yıkandığı sabun saklanmalı, tabutun örtüsünün dikildiği iğne örtüde kalmalıdır (Dinç, 2004:93). Cenaze sırasında Gagauzlar, kazma ve küreği evden alıp eve getirir, sivri ucu aşağı doğru taşır ve getirenler bu aletler üzerinde ellerine su döküp yıkarlar (Perçemli, 2011:161). Eğer evden ilk kez birisi ölmüşse başka birinin daha ölmemesi için, anne ve baba ölünün mezara götürülmesine eşlik etmez (Manof, 1940:51). Gagauzlar, intihar ederek ölmüş birinin cenazesini kapı yerine pencereden çıkarır. Bu şekilde ölenin, kötülük yapmak için geri geldiğinde evin kapısını bulamayacaktır (Güngör&Argunşah, 1998:112). Ölünün gözünün arkalarında olacağına inanıldığı için defin işlemi tamamlandıktan sonra, eve dönülürken, ölenin yakınlarının arkalarına bakmaması gerekir (Dinç, 2004: 93). Son olarak mezarlıktan cenaze evine gelince bahçeye girmeden herkes ellerini yıkar.

Ölüm ve Cenaze

Topluluk yaşantısının; huzuru, iyi oluşu ve birliği açısından baktığımızda ölüm olgusu, her ortaya çıkışında bir tehdit unsuru niteliğindedir. İnsanın, korkuları ve çaresizliğinin merkezinde yer alan ölüm gerçeği, hayatın anlamı ve sürdürülüş biçimine ilişkin yeni bir sorgulamanın kapılarını aralar. Tam da bu aşamanın bir panik ya da sükûnet içinde geçirilmesi hem birey hem de topluluk yaşantısı için önemlidir. Topluluk kültürü, tarih boyunca var olmuş bu potansiyel kaos anı için hazırlıklıdır. Bu noktada inanç sistemleri, aranan sükûnet için gerekli araçları temin eder. Malinowski'ye göre (1990:51), geride kalanları ölümün tetiklediği kaotik bir ruh halinden, kutsal cenaze ayinlerinde zihinsel birlik diye adlandırılabilir bir davranışla din kurtarır. Ona göre, ceset ve ölenin kişiliği hem bir potansiyel dehşet nesnesi, hem de yumuşak bir sevgi nesnesidir. Din, ölü bedeni kutsal görev nesnesi haline getirerek bu ikili tutumun ikinci yanını öne çıkarır. Yaşamaya devam

edenlerle az önce ölen arasında birleştirici bağ yaratılır. Bu, kültürün sürekliliği ve geleneğin korunması için çok büyük önem taşıyan bir olgudur.

İster Şaman veya Pagan isterse tek tanrılı dinlerin inanç sistemine tabi olsun, her toplum, ölümü; bu inanç sistemi tarafından tarif edilen yaşam-ölüm-öteki dünya ilişkisi temelinde bir yere koyarak ona anlam kazandırmaya ve yarattığı korkudan uzaklaşmaya çalışır. Yaşam-ölüm-öteki dünya zinciri etrafında oluşturulan anlam, bu dünyayla ve sevdikleriyle ilişkisinin nihayete erdiği gerçeğini kabullenememe halini, bu bağlamda bir çaresizliği ve nihayetinde bir umut arayışını ifade etmektedir. Bu nedenle hiçbir şey bitmemiş gibi davranılır, devam eden süreçte (ölen) bireyin, kötü durumlarla karşılaşmaması, ruhunun huzura kavuşması için eylemde bulunmaya devam edilir.

Gagauz toplumu, Ortodoks Hristiyan inancına sahiptir. Dolayısıyla ölüme yüklediği anlam ve buna uygun davranışlarının kökeninde bu inancın saikleri yer alır. Ölüm, Allah'ın isteği ile onun ve görevlendirdiği meleklerin huzurunda gerçekleşecek bir yolculuğun başlangıcıdır. Bir insanın ne kadar yaşayacağı ve ne zaman öleceği Allah tarafından belirlenmişse de ölümün, Allah'ın melekleri eliyle gerçekleşeceği inancı Gagauzlar'da bu meleklerle ilişkin mitolojik tasavvurların oluşmasına neden olmuştur. Gagauz kültüründe ölümün; Cuma, Rusalli, Tepegöz (İsümbeli, 2005) veya Tılsım (Manof, 1940) eliyle olduğu düşünülmüştür, günümüzde ise ölüm meleği olarak Azrail (Mihail) kabul edilmektedir. Gagauzlar'a göre ancak Allah tarafından sevilmiş olanlar ölür (Manof, 1940: 49). Bu inanç, gerçek ölümün bazı insanlar için gerçekleşmeyeceği anlamına da gelir ki Gagauzlar'a göre günahkârları böyle bir kader beklemektedir. Onlar, bedenlen ölse bile mezarda obura (hortlak) dönüşürler. Obura dönüşenlerin bedeni çürümez ve insan içinde dolaşırlar; onlar, İsa'nın ikinci gelişinde yani mahşerde tekrar dirilip huzuruna çıkamayacaklardır (Manof, 1940:52). İsa'nın ölümü ve yeniden dünyaya gelişi, Gagauzlar'ın ölüm ve sonrasıyla ilgili inanışlarının ve buna bağlı olarak gerçekleştirdikleri cenaze törenlerinin temelini oluşturur.

Öteki dünya inancına sahip hiç kimse, sevdiklerinin günahkâr olmasını ve bunun karşılığında acı çekmesini arzulamaz. Dolayısıyla onun huzurlu bir yolculuğa çıkabilmesi için yapabilecekleri son katkıyı gerçekleştirme eğiliminde olur. Gagauzlar da, ölüme dair belirtiler kuvvetliyse eve din görevlilerini çağırarak ölmekte olanın günah çıkarması için fırsat yaratmaya çalışır. Tüm insanların kirli, "günahkâr" olduğu ve suyun arıtıcı gücü olduğu inançlarıyla bağlantılı olarak ölmekte olan yıkanır ya da abdest almasına yardım edilir. Ölüm gerçekleştiğinde ise şarap ile yıkanır. İsümbeli'nin (2008:183-187) aktardığına göre, Gagauzlar, ölüme hazırlık olarak kestikleri saç ve tırnaklarını biriktirmektedir. Diğer taraftan kadınların, erkeklere göre ölüme daha fazla manevi hazırlık yapmakta; oruç ve dua gibi ibadetlere ağırlık vermektedir. Gagauzlar, bir kişi eğer gözleri açık ölmüşse ilk iş olarak onun gözlerini kapatır. Belirtilerle ilgili bölümde bahsettiğimiz gibi Gagauzlar, ölenin yeni ölümlere vesile olabileceği inancı vardır. Bu anlamda, gözleri açık ölmeyi bu dünyada hala gözü olmaya ve beraberinde bir şeyler götürme isteğine yormaktadırlar.

Gagauzlar'da, bir ölüm hadisesinin gerçekleştiği; yakınlar tarafından bizzat haber verilerek, kilisede çan çaldırılarak ve cenaze evinin girişine siyah-beyaz kumaş parçaları asılarak duyurulur (Dinç, 2004:94). Ölüm gerçekleştiğinde ölenin yüzü bir örtü ile iki saat boyunca örtülür (K1). İki saatin ardından cenazenin yıkanması işlemi başlar. Varsa, erkeklerin sakalı tıraş edilir. Kadınları kadınlar, erkekleri de erkekler yıkar (K2). Yıkanan cenaze, baştan aşağı yeni, temiz kıyafetler giydirilerek tabut içine yerleştirilir. Cenazenin başucunda ve ayakucunda mum yakılır ve temiz kıyafetler giydirdikleri ölünün cebine para koyulur. Bu iki ritüel, ölünün bir yolculuğa çıkmasıyla ilişkilidir; ilki yolunu aydınlatma, ikincisi, yolculukta ihtiyaçlarını karşılayabilmesi içindir. Bu işlemlerin ardından ziyaretçi kabulü başlar. Ziyaretçiler yanlarında çiçek getirir. Mum yakarak cenazenin yanına girer. Önce istavroz çıkarır. Ardından ziyaretçiler için hazırlanmış yerlere para ve çiçek bırakır. İsterse ölünün elini isterse boynundaki ikonasını öper (K3). O gece, ölünün durumuna göre; eşi, çocukları veya anne-babası ile hısımları ölünün bulunduğu odada sabaha kadar oturur (K1).

Bu sırada ısının artıp ölünün vücudunun bozulmaması için kapılar sürekli açık tutulur ve mumlar gece söndürülür ve ölünün üzerine mıknaş, demir parçası, çiğ yumurta, farmalin konulur (Dinç, 2004:94).

Ertesi gün cenaze kiliseye götürülür. Cenazeyi taşıyanların koluna peşkir (kumaş parçası) bağlanır. Cenaze, kilise yakınsa elde, uzaksa araçta taşınır. Taşıma işini 6 kişi yapar ve cenaze bel hizasının altında taşınır (K1). Gagauz toplumunda cenaze taşıma sürecine saygı beklenir. Cenazenin geçtiği yerlerdeki evlerde yaşayanların kapıya kadar çıkması gerekir, pencereden bakmak uygun karşılanmaz (Dinç, 2004:98). Bilgisine başvurduğumuz Gagauz kökenli olmayan bir kişi, araçla bir cenaze alayının arkasına denk geldiğinde cenaze alayının yavaşça takip edilmesi gerektiğini, geçip gitmenin yakışsız karşılanacağını beyan etmiştir. Kendisinin ve kendisi gibi Gagauz olmadığı bilinen kişilerin, acil durumlarda saygılı bir selamlama ile cenaze alayını geçmesine ise anlayış gösterildiğini ifade etmiştir. Cenaze alayının başında, varsa bir papaz, yoksa bir yakın haç taşırken çocuklar da ölenin fotoğrafını taşır. Gagauzlar, Hz. İsa'nın bir yemiş ağacının altında dünyaya geldiğine inandığı için bunu simgeleyen bir ağaç dalı hemen tabutun önünde taşınır. Bu ağacın üzerinde küçük çörekler, kolaç, konfeti, şekerleme, elma, üzüm gibi meyveler, çoraplar bulunur. Bu dalda ne varsa, onlarda öbür dünyaya gidecektir ve onun yolluğu olacaktır (Dinç, 98). Bu dallar ve ağaçtan yapılmış bir haç, mezarda ölünün baş ve ayaklarına konulur (Manof, 1940:51).

Defin işleminin sonrasında cenaze evinde *Pomana* adı verilen bir sofrta kurulmaktadır. Cenazeden dönenler, kapıda bekletilen suyu üç kere dökerek ellerini, yüzlerini yıkadıktan sonra sofraya geçerler (K4). Gagauzlar'ın düğünlerine sadece çağrılanlar gelirken cenazede özel bir çağrı yapılmaz, kim gelmek isterse o gelir ve kurulan sofradan yemek yiyebilir (K1). Ölünün defnedilmesini takip eden gün yani üçüncü gün, cenaze evinde tekrar *Pomana* hazırlanır ve tüm hısımlar toplanır. Katılımcıların aktardığına göre *Pomana*, cenazenin ikinci, üçüncü, dokuzuncu, yirminci ve kırkıncı günü tekrarlanmaktadır. Bu yemek, üçüncü, altıncı ve dokuzuncu ayda yeniden verildikten sonra on ikinci aydan itibaren yılda bir kere tekrarlanmaktadır (K1, K2, K3, K4, K5). Dokuzuncu ve yirminci gün hazırlanan *Pomana*'da, ölenin arda kalan kıyafetler, gelenlere dağıtılmaktadır. Kırkıncı *Pomana*'da ise tam tekmil yeni kıyafetler alınarak cenaze yakınlarının uygun gördüğü bir kişiye ölenin hatrına hediye edilmektedir. Kırkıncı gün *Pomana*'sında bir takım elbisenin yanı sıra yemek için kullanılan masada yer alan tüm tabak, çanak, kaşık, çatal ile masa ve sandalyelerin tamamı yine ölenin yakını tarafından uygun görülen bir kişiye verilir. Ayrıca bu yemeğe gelen erkeklere çorap, kadınlara başörtüsü ve basma, her misafire de kolaç (ekmek) hediye edilir (K2, K3). *Pomana* zamanlarında kilisede de bir tören yapılır ve burada *Koliva* adı verilen Anadolu kültüründeki *Aşure* 'ye benzeyen bir yiyecek ikram edilir (K1). Bunun dışında ölenin ailesi, ölümü takip eden kırk gün boyunca her sabah mezarlığı ziyaret eder.

Yas

Ölümün ardından, duyulan üzüntünün ve ölüye olan saygının bir belirtisi olarak daha çok hüznün, sessizliğin ve sakinliğin hâkim olduğu bir sürece girilir. Yas süreci, kaybedilen kişiye yeniden ulaşmaya çalışma, üzüntü ve yeniden yapılanma aşamalarından oluşmaktadır (Gizir, 2006). Yasın bireysel ve toplumsal olmak üzere iki farklı boyutu olduğunu söylemek mümkündür. Yas sürecinin yapısı ilkinde, yas tutanın kişilik özellikleri ve ölen kişiyle olan bağıyla, ikincisi ise topluluğun ölüm algısı, inanç sistemi ve kültürel çerçevesiyle ilgilidir. Yas sürecinin evrensel kodları bulunmakla birlikte kültürel olarak tanımlanan kalıpları ile çeşitlilik gösterebilmektedir. Örneğin; Türk kültüründe, evrensel olana uygun siyah giyme alışkanlığı olmakla beraber cenaze töreni için gösterişli ve süslü elbiseler giyilmesi (Ölmez, 2008:58) ya da ölüme olan yolculuğun da saflık, paklık ile eşit olması gerektiği düşüncesiyle beyaz giyilmesi (Çetin, 2008:163) söz konusu olabilmektedir.

Gagauz toplumunda yas süreci genel olarak kırk gündür. Ancak bu süre, ölenin yakınlık derecesine, köy ya da kent kültürüne göre farklılıklar göstererek üç, altı ay ya da bir yıla kadar uzayabilir. Bu süre boyunca baştan ayağa siyah giyilmesine özen gösterilir. Yas tutulan evde radyo, televizyonun açılmaz. Erkekler sakal tıraşı olmaz ve kadınlar saçlarını kesmezler. Yas evinde ve

mümkünse yakın çevrede eğlence yapılmaz. Bu süre içinde düğün törenleri ileri bir tarihe ertelenir veya sessiz sedasız yapılmaktadır (Perçemli, 2011:201). Karı-koca, dokuz gün veya kırk gün cinsel ilişkiye girmezler. Kadın veya erkek, eşi ölmüşse bir yıl başkasıyla evlenemez; bir yılı beklemek zorundadır (Dinç, 2004:102). Diğer taraftan yas sürecinde erkeklerin, havalar çok soğuk olsa bile şapka takmaması, ölü evinde Çarşamba ve Cumartesi günleri banyo yapılmaması (İsümbeli, 2008:224), ölünün çıktığı evde kırk gün çekirdek yenmemesi, genel olarak dokuz gün, ölüm Salı günü gerçekleşmişse bir sene, çamaşır yıkanmaması (Perçemli, 2011:201-202) gibi adetlere rastlanmaktadır.

Gagauz toplumunda ölümün acısı sosyal biçimde paylaşılır. Yakınlarını kaybeden ve ölümü takip eden kırk gün boyunca sokağa çıkmayan aileler bu süreçte yalnız bırakılmaz. Ziyaretlerde onlarla sohbet edilir ya da yardımda bulunulur. Ölü sahipleri dokuzuncu veya yirminci günde veya kırkıncı günde hamama giderler. Ölü, düşe gireceği veya mezarlarında rahatsız olacağı inancıyla geceleri anılmasa da yemeğe her oturulduğunda, sanki yanlarındaymış gibi ölenin tabağına yemek, kaşık, çatal konulur hatta sanki yanlarındaymış gibi konuşulur (Dinç, 2004:103).

Sonuç

Modern dünyada ölüm olgusu, olabildiğince yaşamın uzağında tutulmaya çalışılan bir tartışma konusu olma özelliği taşımaktadır. Cinsellik, refah ve mutluluk düşüncesinin hâkim olduğu günümüzde, ölümü hatırlatan ve hatırlatabilecek her şeyden uzak kalmak çağdaş bir davranış biçimi olarak yer almaya başlamıştır (Yalom, 2000'den akt. Karakuş ve Ark., 2012:45). Benzer şekilde cenaze törenlerinin de son derece yalın bir hal aldığı gözlenebilir. Bu durumu, 18. Yüzyılda yaşanan sekülerleşmenin ardından din olgusunun yaşam biçimi üzerindeki belirleyici etkisinin giderek zayıflaması ve yerini rasyonel akıl ile bürokratik temayüllere bırakması ile açıklamak mümkündür. Oysa gelenekler çağında ölümün yaşam içindeki yeri daha geniş olmuş, geleneksel kimliğini koruyan topluluklar içinde de olmaya devam etmektedir. Gagauz toplumu, bugün bile, nüfusunun %63'ünün kırsalda yaşıyor olması (Mutaf, 2013:35) nedeniyle geleneksel kimliği ön planda olan bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla Gagauz toplumunda ölüm olgusu, modern toplumlara nazaran, daha derin bir anlama ve deneyime işaret etmektedir.

Gagauzlar, tarih boyunca güçlü bir devlet kuramamış olmanın bir neticesi olarak birçok farklı kültürün ve siyasetin doğrudan etkisine maruz kalmıştır. Bu nedenle Gagauz kültürü, daha köklü toplumlara göre görece eklektik bir yapıya sahiptir. Gagauzlar, Hristiyanlık inancına tabi olmakla beraber, köklerinin dayandığı Türk kültürü ve onun inanç sisteminin izlerini taşımaktadır. Diğer taraftan Gagauzlar, etnik ve dinsel kökenleri aynı bağlam içinde kullandıklarından (Manof, 1940:35) iki unsurdan birinin daha baskın olmadığı bir kimlik oluşturmuşlardır. Dahası Gagauzlar'ın gelenek algılarının, etnik ve dini kimliklerin dahi üzerinde bir konuma karşılık geldiği söylenebilir. Tüm bu özellikler, Gagauz kültürünün çerçevesinin geniş olmasına imkân sağlamıştır. Örneğin, Gagauzlar Hristiyan olmalarına rağmen tanrı yerine İslam temelli Allah kavramını kullanmaktadır ve bu yer değiştirme, bir tartışma konusu yaratmamaktadır.

Gagauz toplumunda ölüm olgusunun anlamı, tek bir inanç sisteminden beslenmez. Ölümüne yüklenen anlamın bileşenlerinde; Hristiyanlık inancı kadar Şaman kültürü ve İslam diniyle ortaklaşan kodlar tespit etmek mümkündür. Elbette ki inanç sistemleri açısından da ölüm olgusu bağlamında ortaklaşılacak noktalar mevcuttur. Ancak Gagauz kültürü açısından ölümün anlamının, daha çok tarihsel bir deneyimin ürünü olarak şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu deneyim içerisinde dinamik bir toplumsal etkileşim sürecinin etkisi büyüktür. Diğer taraftan Gagauzlar'da cenaze kültürü, kolektif ruha gönderme yapan toplumsal bir etkinlik niteliğindedir. Ölümünden duyulan üzüntü, kolektif ruh yardımıyla hafifletilirken ölüye duyulan saygı da kolektif ruhun güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Cenaze kültürünün bir yıla yayılan ve hatta onu aşan çerçevesi, bireysel bir yas durumunu aşarak dayanışma temelli etkinliklere dönüşmesi kolektif ruh odaklı bir toplumsallığın göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Altun, I. (2004). Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm, Kocaeli: Yayıncı Yayınları.
- Çakmak, M. (2018). Epikür ve Lukretius'un Ölüm ve Yokluk Algılarına Dair Bir Değerlendirme *Beytulhikme Int J Phil* 8 (1), 357-376.
- Çetin, Ç. Z. (2008). Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (17)1, 155-168.
- Dinç, A. (2004). Gagauz Folkloründe Ölüm, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,25, 89-106.
- Durdu, A., B.K. Durdu, (1998). Geçmişten Günümüze Ölüm Adetleri ve Kemaliye Köyü'nde Ölüm, Türk Halk Kültürü Araştırmaları, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 275.
- Epiküros, (2014). Özdeyişler, Mektuplar ve Aforizmalar, (Çev. G. Renas) İstanbul: Arya Yayıncılık.
- Ercan, A. M. (2002), Gelibolu Yarımadası'nın Geçiş Dönemi Adetleri Üzerine Bir İnceleme (Doğum-Düğün-Ölüm), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercan, E. H. (2006). Balkanlarda Gökyüzü ile İlgili İnanışlar ve Halk Takvimi, Millî Folklor, 69, 72-82.
- Eren, M. (2012). Türk Kültüründe Ölüm ve Toprakla İlgili İnanış ve Ritüeller, ACTA TURCICA, (IV)1, 259-271.
- Eroğlu, E. (2008). Prizren Türk Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm), Yayımlanmış Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Ersoy, R. (2002). Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller, Milli Folklor, (7)54, 86-101.
- Freyer, H. (1964). Din Sosyolojisi (Çev. T. Kalpsüz) Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Yayınları.
- Gizir, C. A. (2006). Bir Kayıp Sonrasında Zorluklar Yaşayan Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Yas Danışmanlığı Modeli, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2(2), 195-213.
- Güngör, H., M. Argunsah (1998). Gagauzlar (Gagauz Türklerinin Etnik Yapısı, Nüfusu, Dili, Dini, Folkloru Hakkında Bir Araştırma). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- İsümbeli, İ. (2005). Gagauz Türklerinin Mitolojisi Üzerine Bir Deneme, Milli Folklor, Yıl 17, Sayı 68, 208-221.
- İsümbeli, İ. (2008). Gagauz Yerinde Kadın, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kalafat, Y. (1996). Uluğ Türkistan'da Halk Sufizmi (Kırgızistan)-II. Milli Folklor, 31-32, 90-94.
- Kalafat, Y. (2005). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, (4. Baskı), Ankara: Babil Yayıncılık.
- Karakuş, G., Z. Öztürk, L. Tamam (2012). Ölüm ve Ölüm Kaygısı, Arşiv Kaynak Tarama Dergisi (Archives Medical Review Journal), 21(1), 42-79.
- Kılıç, Y., E. Eser (2018). Lohusalık Sendromu (al ana/alkarısı/albastı)'nın Eskiçağ Yakındoğu Topluluklarının Kültürlerindeki İzleri: Lilith Gerçeği, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, (5)17, Ek Özel Sayı, 29-60.
- Malinowski, B. (1990). Büyü Bilim ve Din, (Çev. Saadet Özkal), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Manof, A. I. (1940). Gagauzlar, (Çev: Türker Acaroğlu), Ankara: Varlık Neşriyatı.

- Muratoğlu, M., Y. Kalafat, C. Türkeröğlu (1996), Türk Halk İnançları – Özbekistan-Anadolu Karşılaştırmaları, İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Mutaf, S. (2013) Gagauzların Tanınma Mücadelesi ve Gagauz Yeri Özerk Bölgesinin Oluşum Süreci, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Nuredin, M., N. Y. Domazet (2017). Makedonya Türklerinde Ölüm Adetleri, ,Hikmet, 30, 18-25.
- Ölmez, Ö. (2008). Türk Folklorunda Ölüm Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Örnek, S. V. (2000). Türk Halkbilimi, (2. Baskı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Perçemli, V. (2011). Gagauz Türklerinde Doğum Evlenme Ölüm Adetleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Polat, K. (2003). Kırgızlarda Doğum, Evlenme Ve Ölüm Fenomenleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaynak Kişiler

- K1 Paşa Yularcı (İşçi)
- K2 Stefanida Komur (İşçi)
- K3 Sofia Mihna (İşçi)
- K4 Maria Doykova (İşçi)
- K5 Praskovya Niyago (İşçi)
- K6 Liudmila Marin (Müze Müdürü)
- K7 Maria Kösa (Müzeograf)